

KONTSEPTUAL METAFORA KOGNITIV QURILMA SIFATIDA

kontseptual metafora kognitiv qurilma sifatida

Jo'raxolova Bahora Qurbonboyevna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada kontseptual metafora kognitiv qurilma sifatida o'rganiladi. Maqolada ushbu mavzuga oid tilshunos olimlarning fikrlari tahlil qilinib, shu fikrlar asosida nemis va o'zbek tillaridagi kontseptual metaforalarning tilda qo'llanilishi tadqiq qilinadi.

Kalit so'zlar. metafora, kontseptual metafora, tasvir sxemalari, oriyentatsion metafora, ontologik metafora, struktur metafora, ierarxik.

An'anaga ko'ra adabiy ifoda sifatida qaraladigan metafora bugungi kunda deyarli barcha sohani - ta'lim, siyosat, iqtisod, marketing sohalarini qamrab oldi. Shu munosabat bilan shuni yodda tutishimiz kerakki, metafora faqat adabiy tilda tadqiq qilish sohasi emas. Aksincha, bu til bilan bog'liq umumiy masaladir. Finch va Saeed ma'lumotlariga ko'ra, metaforaning ikkita ko'rinishi mavjud: klassik va romantik ko'rinish. [3;163] Metaforaning romantik ko'rinishida metaforaga qo'shilgan bezak sifatida qaraydi, tildan normal foydalanish tushuniladi; ko'plab salbiy his-tuyg'ular aniq ko'rinadi; obyektlar va odamlar ular bilan [7; 17]. Klassik ko'rinishda esa, metaforaning mavhum narsalarni analogiya orqali aniqlashtiradigan jarayon ekanligini osongina ko'rish mumkin.

Goddard ta'kidlashicha, kontseptual metafora unumdor tushuncha sifatidagi taklif uslubidir. Demak, metafora mavhum bo'lgan majoziy iboralarni olib yuradi, takliflarni esa aniq sohalarga o'tkazish kerak. [4; 189] Dirven aytib o'tganidek, kontseptual metafora universal holatga ega, chunki "insonning tana tajribasi asosan butun dunyoda bir xil" [1; 27]. Bu nuqtada ishlaydiganlar orasida bahsli soha kognitiv- semantika sohasidir. Oddiy qilib aytganda, Lakoff va Jonson ta'kidlaydilar:

konseptual metaforalarning asosiy turi bo'lgan oriyentatsion (fazoviy) metafora madaniyatga xosdir. Shu nuqtai nazardan, tadqiqotchi metaforaga paydo bo'lganidan beri kontekstli tushuncha sifatida qaraydi; metaforani talqin qilish ko'p jihatdan kontekstga bog'liq. Kontekstga bog'langan holda, ba'zi metaforalar universal tarzda bir xil tushuniladi. Biroq, ularning ko'pchiligi universal konstruktsiyaga ega bo'lishi mumkin.[5; 15]

Kontseptual metafora tushunchasining markazida xaritalash masalasi turadi. Ushbu xaritalash ikki domen : manba domen va maqsad domen o'rtasidagi yozishmalardir. Ba'zan, bir nechta yozishmalar topiladi. Masalan, HAYOT - bu sayohat metaforasi juda keng tarqalgan, chunki hayot juda ko'p jihatlarni o'z ichiga oladi va bu keng qamrovli tushunchadir. Aksincha, SEVGI- bu sayohat metaforasi juda o'ziga xosdir, chunki sevgi hayotning faqat bir Tomoni ekanligini ko'ramiz.

Metaforalar iyerarxik tarzda tashkil etilgan bo'lib, unda aniqroq naqshlar ularning tuzilmalarini o'z ichiga qamrab oladi. [2; 26] Metaforaning iyerarxik tuzilishidagi “keng” va “o'ziga xos” atamalariga muqobil, “yuqori” (“keng” ga teng) va “pastki” (ekvivalent) atamalarini qo'llagan. [6; 56] U uchta darajani taqdim etadi: birinchi daraja - voqea tuzilishi metaforasi, ikkinchisi daraja yuqori (keng) metafora HAYOT - bu sayohat, uchinchi esa pastroq daraja (o'ziga xos) metafora SEVGI / KARIYERA - bu sayohat. Uning uchun uchinchi daraja meros qilib oladi ikkinchi darajadan tuzilish va birinchi darajadan ikkinchi daraja.

1-daraja: Hodisa tuzilishi metaforasi

2-daraja: HAYOT BU SAYOHAT

3-daraja: SEVGI / KARIYERA – SAYOHAT

Konseptual metaforalarning asosiy turlari: Oldingi bo'limda aytilgan ikkinchi ko'rinishdan keyin metafora bilan shug'ullanish uchun, u yerda dastlab Lakoff va Jonson (1980) tomonidan taqdim etilgan uchta asosiy metafora turi mavjud.

Oriyentatsion metaforalar: Bu metaforalarga makondan kelib chiqqan samarali metaforalar majmuasi -yuqoriga-pastga yoki orqaga-old kabi munosabatlar kiradi.

Ushbu munosabatlar “tasvir sxemalari”deb nomlanadi. Tasvir sxemalari atrofimizdagi, dunyodagi tana va fazoviy tajribamizdan ishlab chiqilgan. Masalan, yomg'ir yog'adi yoki tutun ko'tariladi kontseptual metafora manbalari bizga tasvir sxemalari sifatida boylikni beradi. [7; 17] Oriyentatsion metaforalar tufayli tushunchalarga alohida yo'nalish berilishi mumkin. Oriyentatsion metafora madaniyatga xosdir, ya'ni ular madaniyatdan madaniyatga farq qiladi: yuqoriga-pastga, old-orqa va shunga o'xshash qarama-qarshiliklar - jismoniy xususiyatga ega. Shunday ekan, ular butun dunyo bo'ylab turli xil kontseptual xabarlarini yetkazishi mumkin. Masalan, kelajak masalasi o'zgaruvchan: u ba'zi madaniyatlarda oldinda, ba'zilarida esa orqada . [5; 15]

Nemis tili iboralarida oriyentatsion metaforalarga misollar:

1. *sich eine Frau nehmen* (form veraltend selten) – *Xotinlikka olmoq*(uylanmoq, shakli eskirgan)

*. . . Aber er wird doch nicht ewig Witwer bleiben! Er wird sich doch wieder **eine Frau nehmen!** – Wenn er eine passende findet. Du weißt: mit dem Alter wird man wählerisch.- . . . Ammo u abadiy beva bo'lib qolmaydi! Lekin u yana xotin oladi! - Agar u mos keladiganini topsa. Bilasizmi: yoshi ulg'aygan sayin siz tanlaydigan bo'lasiz.*

2.(*ein Mädchen*) zur *Frau nehmen* (form veraltend od. iron)- (*qizni*) *xotinlikka olmoq*(uylanmoq)

. . . Und dann konnte es – bei so einem langen Aufenthalt im Lande – nicht ausbleiben, daß er eine Spanierin zur Frau nahm. – Und die Ehe war glücklich? - . . . Va keyin umamlakatda uzoq vaqt qolish bilan - ispan ayolini o'ziga xotin qilib olishi muqarrar edi. – Xo'sh, ular baxtli edimi?

Ontologik metaforalar: Lakoff va Jonson fikriga ko'ra, ontologik metaforalar oriyentatsion metaforalarga qaraganda boyroqdir, chunki ular bizning tajribamiz asosida jismoniy shaxslar va moddalar haqida bizga chuqurroq tushunchani beradi. [5; 15] Bunda atrofimizdagi muhit haqidagi tajribamiz obyektlar va moddalar sifatida

aniqlanishi mumkin va ontologik metaforalar bizdan - aniq obyektlar tajribasidan kelib chiqimizga undaydi. Buni quyidagi misollar orqali tushuntirish mumkin: INFLATSIYA - BIR KO'RSATMA (5) Biz inflyatsiyaga qarshi kurashishimiz kerak. Yuqoridagi misolda inflyatsiya jismoniy obyekt sifatida tushuniladi (dushman, uchun misol). "Inflyatsiya" so'zi mavhum bir narsadir, ammo ontologik metafora shaklini konkretlashtirish va talqin qilishi mumkin. Yuqoridagi misol jumalardagi mavhum iboralar bizning ongimizdagi tasavvur sxemasini anglatadi.

Nemis tili iboralarida ontologik metaforalarga misollar:

1. den feinen Mann spielen ugs – yaxshi janob rolini o‘ynamoq

2. den großen Mann spielen ugs – katta jentlmen rolini o‘ynamoq

3. den starken Mann spielen ugs – kuchli odamni belgilamoq

4. der Mann auf/(von) der Straße ugs – xalqdan bo‘lgan odam

5. . . . Sein Vater war immer ein Mann der Tat. Zeit seines Lebens hat er alle Probleme entschlossen angepackt; langes Zögern lag ihm überhaupt nicht, und noch weniger Sympathie hatte er für alles rein Theoretische.- . . . Uning otasi har doim harakatchan odam edi. U butun hayoti davomida barcha muammolarni qat'iyat bilan hal qildi; U uzoq ikkilanishni umuman yoqtirmasdi, sof nazariy narsalarga esa undan ham kam xayrixoh edi.

Strukturaviy metaforalar: Lakoff va Jonsoning fikricha, strukturaviy metafora ularga bog‘liq bo‘lgan eng boy manba sifatida qaralishi, kontseptuallashtirishning ayrim jihatlarini ajratib ko‘rsatishi yoki yashirishi mumkin. [5; 15] Strukturaviy metaforalar, Lakoff va kabi Jonson ta‘kidlaganidek, "bir tushuncha boshqa bir metaforik tushuncha tarzida tuzilgan holatlardir. Bu yerda metaforik tuzilgan ibora “tajribali” deb talqin qilinadi. [3; 163] Strukturaviy metaforalar, boshqa ikki tur singari, bizning tajriba bilan bog‘liq holda asoslanadi. Masalan, “MEHNAT - RESURS” metaforasi madaniy jihatdan tushuniladi kabi: mehnat qanchalik faol bajarilsa, shuncha ko‘p mahsulot olinadi. Shunday qilib, atama

strukturaviy metafora ta'rifiga ko'ra, "mehnat" tajriba xomashyosi tushuniladi. Xuddi shunday, xom ashyo miqdori "mehnat" deb baholanishi mumkin, .

Nemis tili iboralarida struktur metaforalarga misollar:

“ *ZEIT IST GELD* ” - „*VAQT - PULDIR*“;

„*REISE IST LEBEN*“ - „*SAYOHAT - HAYOTDIR*“;

„*REISE IST WEG*“ – „*SAYOHAT – YO‘LDIR*“;

Ushbu ilmiy tadqiqot ishining bizga beradigan umumiy g'oyasi shundan iboratki, kontseptual metafora kundalik hayotimizning ajralmas qismi bo'lib, biz ulardan foydalanmasdan normal muloqot qila olmaymiz. Shuningdek, kontseptual metafora adabiy metaforaga qaraganda ancha boy, chunki ikkinchisi faqat adabiy asarlar bilan cheklangan, birinchisida esa turli sohalar chegarasi yo'q. Nihoyat, "kontseptual metafora" atamasi idiomalarni ham o'z ichiga olishi mumkin, chunki ularning ma'nolarini tushunish uchun ikkalasi ham kontseptualizatsiya jarayoniga muhtoj.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Dirven R., Langacker R., Taylor J. Cognitive linguistics research. – Berlin. 2005. p -27.
2. Evans V., Green M. Cognitive Linguistics: An Introduction. Edinburg University Press. - Edinburg .2006.p-26.
3. Finch, G. Key Concepts in Language and Linguistics. 2nd edition. - London:Palgrave macmillan. 2005. p-163.
4. Goddard C. Verbal explication and the place of NSM semantics in cognitive linguistics. In J. Luchjenbroers (Ed.). Cognitive Linguistics Investigations . 2006 pp. 189-218.
5. Lakoff, G. & M. Johnson . Metaphors We Live by. Chicago: Chicago University Press. 1980. p-15
6. Lakoff, G. The contemporary theory of metaphor. 2006.p-56.

7. Radden G., Dirven R. Cognitive English Grammar. Amsterdam. 2007.p-17.
8. Saeed. J. I . Semantics. 2nd edition. Malden: Blackwell Publishing. 2003.